

A MAGYAR SEGÉDIGÉK ÉS KOGNITÍV PREDIKÁTUMOK EPISZTEMIKUS LEHORGONYZÓ SZEREPEÉRŐL

PELYVÁS PÉTER

0. Bevezetés

A kognitív elmélet a nyelv és a beszélő viszonyát merőben másképpen kezeli, mint a hagyományos elméletek. Azt tartja, hogy a nyelv mint rendszer nem írható le a nyelvhasználótól (annak fizikai, pszichológiai tulajdonságaitól, orientációs rendszerétől) függetlenül. Ennek a szemléletmódnak az a következménye, hogy a kognitív grammatika a nyelvnek egészen új szemléletű leírását tudja adni: olyan kérdésekre is választ kereshet, amelyeket a tradicionális gondolkörben fel sem lehet vagy fel sem szokás tenni.

Dolgozatomban egy ilyen régóta megoldatlan kérdést szeretnék bővebben vizsgálni: azt, hogy a magyar segédigék mennyiben fejezhetik ki a **beszélőnek mondandója valóságtartalmához fűződő viszonyát**. A tradicionális grammatikában ezt a viszonyt az *episztemikus modalitás* terminussal szokás jelölni¹. A langackeri kognitív nyelvelméletben némileg tágabb értelmezést kap, és az *episztemikus lehorgonyzás* nevet kapja.

Az episztemikus lehorgonyzással kapcsolatos kutatásaimat idáig csak angol nyelvi anyagon végeztem. Eredményeit Pelyvás (1996) foglalja össze. A vizsgálatot most szeretném a magyarra is kiterjeszteni, első lépésben a magyar segédigék általános

¹ A szakirodalomban szokás különbséget tenni *szubjektív* és *objektív* (episztemikus) modalitás között. Ez a dolgozat a szubjektívnek nevezhető modalitás kérdéseivel foglalkozik, a következő okok miatt: (i) A dolgozat kereteit adó langackeri elmélet nem tesz különbséget a két fajta modalitás között. (ii) Lyons (1977: 17. fejezet) óta egyre nagyobb teret nyer az a feltételezés, hogy az objektív episztemikus (és a szubjektív deontikus) modalitás nem játszik túlságosan nagy szerepet a természetes nyelvekben.

Az episztemikus lehorgonyzás szempontjából a kérdést kétféleképpen lehet megragadni. (i) A teljes szubjektivitás és egy jóval objektívebb értelmezés között átmenetek vannak, de teljesen objektív értelmezés nincs: minél nagyobb a konszenzus bizonyos állítás igazságát illetően, annál „objektívebb” a modalitás. Az azonban nem képzelhető el, hogy a beszélő kivonja magát az ítélet alól, vagy szembehelyezkedjen vele: a *(János agglegény →) Jánosnak nőtlennek kell lennie – *de én ezt nem hiszem el* gondolatsort mindenki értelmetlennek tartaná. (ii) Egy másik elemzés szerint lehetne azt mondani, hogy az objektív episztemikusként jelölt mondatok tartalmazznak egy „fölérendelt”(gyakran jelöletlen) szubjektív episztemikus elemet is. Számomra az első megoldás tűnik jónak. A második megoldás veszélyét abban látom, hogy atomizálhatja a modalitás fogalmát.

tulajdonságainak és episztemikus jelentéseinek vizsgálatára. Úgy gondolom ugyanis, hogy egy ilyen, új szempontokat is felvető vizsgálat bővítheti ismereteinket a magyar nyelv rendszeréről, és a lehorgonyzás néhány elméleti kérdéséhez is értékes további szempontokat ad. Másrészt, eddigi kutatásaim egyik legfontosabb eredménye az, hogy az eredeti langackeri rendszer a gyakorlatban az angol lehorgonyzás leírására sem maradéktalanul alkalmas. A magyar nyelvi anyag támpontot adhat a továbblépéshez ezen a területen is.

Régen foglalkoztatja a nyelvfilozófiát, a szemantikát és a pragmatikát az a probléma, hogy a beszélő valamilyen értelemben felelős-e mondandójának igazságtartalmáért (ld. pl. Palmer (1986), ill. Lyons (1977), (1981), (1995)), és ha igen – mert általában ez a válasz (pl. Lyons: episztemikus elkötelezettség [epistemic commitment]) – akkor ez kifejeződik-e (és hogyan) a nyelvi kifejezés formájában.

A lehorgonyzáselmélet előzményeinek (a fregei elv, a logikai szemantika, a Hare-féle **neustic - tropic - phrastic**) ismertetésére itt nincs mód. Részletes tárgyalásuk több helyen is megtalálható, pl.: Lyons (1977, 1995). Ehelyett szeretnék rátérni arra, hogy

1. a kognitív grammatika milyen megoldást javasol az episztemikus modalitás kérdéseinek vizsgálatára,
2. hol látom ennek hibáit, és
3. milyen segítséget nyújthat a magyar nyelv vizsgálata a megoldás keresésében.

1. Langacker episztemikuslehorgonyzás-elmélete [epistemic grounding]

Ebben a részben vázlatosan ismertetem Langacker lehorgonyzáselméletét (Langacker (1987) és (1991) alapján), külön választva a konceptuális/szemantikai alapokat és a formális (szintaktikai) részt. Előljáróban megjegyzem: úgy gondolom, hogy az elmélet fogalmilag jól megalapozott, minden részében igen jól illeszkedik a kognitív grammatika gondolatkörébe. A csak az angol nyelvre kidolgozott formális rész azonban több olyan (szerintem nem feltétlenül szükséges) megszorítást tartalmaz, amely az elmélet alkalmazhatóságát, kiterjeszthetőségét mind az angolon belül, mind más nyelvekre, nagymértékben korlátozza.

1.1. A lehorgonyzás szemantikája

Langacker elméletében az episztemikus lehorgonyzás funkciója az, hogy kapcsolatot létesítsen egy **dolog** (a főnévi csoport szintjén) vagy egy **folyamat** (a (tag)mondat szintjén) és a **háttér** [ground], a beszédaktus résztvevői és az elhangzás körülményei között.

Szemantikai értelemben a lehorgonyzás a szubjektivizáció [subjectification] és a referenciapont-szerkezet együttműködésének eredménye. A **szubjektivizáció** során egy addig objektíven (a beszélőtől független módon) értelmezett viszony szubjektív értelmezést kap. (1) mondatai ezt a folyamatot mutatják be az **A B mögött** atemporális viszony segítségével. (1a) csak objektíven, (1c) csak szubjektíven, míg (1b) mindkét módon értelmezhető:

- (1) a Jóska a trabantjával az autóbusz mögött pőfögött egészen Ceglédig.
 b A trabantom az autóbusz mögött áll
 c Nem vettem észre Jóskát, mert a fa mögött állt

(1a)-ban az autóbusz és a trabant egymáshoz viszonyított helyzete a beszélő helyzetétől függetlenül adott, míg (1c)-ben *a fa mögött* csak a beszélő helyzetének ismeretében értelmezhető. (1b) azonban mindkét módon érthető, hiszen az autóbusznek funkciójából adódóan van *eleje* és *hátlja* (ellentétben a *fával*). (Objektív értelmezés: pl. a piros lámpánál.) Ugyanakkor az is lehetséges, hogy a két jármű egymás *mellett* áll, de az autóbusz a beszélő és a trabant között van. (Szubjektív értelmezés, amely úgy is felfogható, mint az a valóságos vagy elképzelt út [mental path], amelyet a beszélőnek (vagy vele azonos helyzetben levő személynek) meg kell tennie, hogy a trabanthoz érjen²).

Az episztemikus lehorgonyzásnál a szubjektivizáció hatása abban jelenik meg, hogy a lehorgonyzó predikáció az esemény *beszélő szerinti* valószínűségét határozza meg. Azt, hogy ez a beszélő – valóság viszony nem az objektív szituáció része (a tradicionális elméletek szóhasználatával élve nem-propozicionális), bizonyíthatja az, hogy az *Azt hiszem, hogy Pista nem jött el, igaz?* mondatban a simuló kérdés szokatlan módon az alárendelt tagmondatra vonatkozik, viszont az *Azt hiszed, hogy Pista nem jött el, igaz?* mondatban a fő mondatra. (Erről bővebben ld. a 3.2.2. pontban.)

A **referenciapont-szerkezetben** a beszélő [conceptualizer] átmenetileg mentális kapcsolatot létesít egy könnyen elérhető [salient] entitással, a **referenciaponttal**, de csak azért, hogy ennek segítségével egy annak környezetében lévő másik entitás, a tulajdonképpeni **cél** [target] könnyebben elérhetővé váljon. A (2) mondatban aláhúzott szerkezetek egymás utáni referenciapontokként szolgálnak a cél (a dugóhúzó) eléréséhez vezető úton:

- (2) A dugóhúzó lent van a földszinten, a dolgozósobában, a tegnapi zakóm szivarzsebében

² A magyarázat talán világossá teszi, hogy nehezen adható (ha adható) olyan példa, amely egyetlen többféleképpen értelmezhető mondat lenne, ahol az értelemek csak a szubjektivizáció fokában térnének el egymástól. A szubjektivizáció ugyanis az egész szituáció (kognitív modell) következménye: résztvevők (a trabant, az autóbusz, a fa, Jóska) tulajdonságaitól és azok interakcióinak jellegétől is nagymértékben függ.

(A kognitív grammatika sikerrel alkalmazza a referenciapont-szerkezeteket pl. a különböző típusú birtokos szerkezetek, vagy az angol *emelés* [raising] / *különleges esetadás* [exceptional case marking] szerkezetek leírására, és egyéb problémák megoldására is.)

A lehorgonyzó predikációban (amely, mint említettem, a fenti két szerkezet együttműködéséből jött létre), a **beszélő**, aki a szubjektívizáció során kisebb-nagyobb mértékben előtérbe került, **referenciaponttá** is válik. Mivel ennek a mentális kontaktusnak célja végső soron a **célszerkezet** elérése, a referenciapont szerepe csak átmeneti. Olyannyira, hogy a tényleges nyelvi kifejezésben gyakran meg sem jelenik. A (3a) és (3b) mondatok közötti különbség erre vezethető vissza. (3b)-nek egyes szám első személyű alanya van aki *hisz* valamit. (3a)-ban ilyen elem nincs, mégis mindkettő a beszélő ítéletét fejezi ki:

- (3) a Talán van még itt valahol egy kis tartalék
b Azt hiszem, van még itt valahol egy kis tartalék

A referenciapont-szerkezetnek azzal a különleges szemantikai tulajdonságával, hogy a célszerkezetet helyezi előtérbe, nagyrészt megmagyarázhatók azok a szintaktikai tulajdonságok is, amelyeket Langacker a lehorgonyzó predikációnak tulajdonít.

1.2. A lehorgonyzás szintaxisa

Mivel a langackeri elmélet szinte minden lényeges elemében eltér az ismertebb formális elméletektől, és mivel magyar nyelven még jórészt ismeretlen, itt egy kis kitérőt kell tennünk, hogy megismerkedjünk az elméletnek azokkal az alapfogalmaival, amelyek a következő részek tárgyalásánál fontosak lehetnek.

A kognitív grammatikában a beszélő tevékenységének alapeleme a *kognitívmodell-alkotás*. Az idealizált kognitív modell (ICM) úgy értelmezhető, mint egy strukturált mentális tér (vagy szituáció): ennek résztvevői és a közöttük lévő kapcsolatok a **fogalomalkotó (beszélő) értelmezésében**. A kognitív modellnek ez a szubjektív értelmezése, mint látni fogjuk, több síkon is igen fontos az elmélet szempontjából.

A kognitív modell alapelemei absztrakt entitások (amelyeket a beszélő az azonos-különböző megkülönböztetésének alapműveletével választ ki), és a közöttük lévő relációk. Amint az entitások, a relációk sem objektíve adóttak. A beszélő az entitások valamelyikét annak könnyebb elérhetősége, szembetűnősége [salience] miatt kiemelt szerephez juttatja – *alak* [figure], és azt a *háttérhez* [ground] viszonyítva írja le. Az *A B mögött* és a *B A előtt* kognitív modellek csak az alak – háttér kiválasztásban (tehát a beszélő szempontjai szerint) különböznek egymástól.

A kognitív modell *feldolgozásának* [scanning] két alapvetően különböző módja van. Az *összegző feldolgozásban* [summary scanning], amely pl. a főnevek vagy az atemporális viszonyok (pl. angol előljárók, magyar esetvégződések) leírásánál játszik fontos szerepet, a beszélő az időben egymás után következő állapotokat úgy fogja fel, hogy azokat egymásra építi, mint az írásvetítőn egymásra helyezett, különböző főlíakra rajzolt részekből összeálló ábrát. Az ilyen feldolgozásban az *idő* nem játszik lényeges szerepet (nincs profilban).

Ezzel ellentétben, a (véges) igékre jellemző *szekvenciális feldolgozás* [sequential scanning] során a fogalomalkotó/beszélő úgy éli át a történeteket, mint a mozgófilmet. A megelőző részek sorra kikerülnek a figyelem középpontjából. Ebben a feldolgozásban az *idő* kulcsszerepet játszik (profilban van). A kétféle feldolgozásnak döntő szerepe van az *atemporális viszony* [atemporal relation] – *folyamat* [process]

dichotómia felépítésében³, amelyet Langacker (talán helytelenül, ld. Pelyvás 1998) az igenév – véges alak különbözőségével azonosít az igék esetében.

A két feldolgozás közötti különbséget az angol *asleep* melléknév és a *sleep* (időjeles) ige, vagy a magyar *olvasás* és *olvas* szavak közötti különbséggel lehet érzékeltetni.

Egy kognitív modellnek elvileg igen sok eleme lehet. Még akkor is, ha elfogadjuk, hogy ezek és a közöttük levő viszonyok a beszélőtől függetlenül adottak (a kognitív grammatika nem teszi ezt), igen nagy a beszélő szerepe abban, hogy ezen elemek és viszonyok közül mit választ ki, mint lényegeset. Langacker elmélete ennek (nagyjából) három fokozatát különbözteti meg (Langacker 1995: 9-10):

1. *(teljes) hatókör* [overall scope]: mindaz a konceptuális tartalom, amelyre a jelentés támaszkodik;
2. *közvetlen hatókör* [immediate scope] vagy *objektív situáció* [objective scene]: az a konceptuális tartalom, amely a figyelem általános középpontjában van – a közvetlenül releváns konceptuális tartalom;
3. *profil* [profile]: a jelölt entitás, a figyelem középpontja.

Mindez jól érzékeltethető a *könyök* szó (alap)jelentésének vizsgálatánál: a teljes hatókör az *emberi test*, a közvetlen hatókör a *kar*, míg a profilban a *kar* egy speciális része áll, amelyet maga a szó jelöl. Hasonló jelenséget figyelhettünk meg a referenciapont-szerkezetről és a szubjektívizációnál adott példákban is: (1c)-ben a beszélő a *közvetlen hatókör* eleme, míg (1a)-ban nem; a (3b) mondatban a beszélő a *teljes hatókör* része (bár a referenciapont-jelleg következtében a *közvetlen hatókörnek* nem – amit az *ugye?* hatóköre jelez), (3a)-ban viszont (feltehetően) nem.

A szintaktikai szerkezetek a kognitív modellekben szereplő absztrakt entitások *elaborálásával* konkrét tartalommal való megtöltésével jönnek létre (pl. az idézett *A B mögött* példában *A = Jóska*, *B = fa*). Ennek részletes ismertetésére itt nincs szükség: számunkra az a fontos, hogy a létrejövő komplex egységek valamelyike *profilmeghatározóvá* válik (a figyelem középpontjában marad). Például az *A pad a fa mögött van* szerkezetben a *profilmeghatározó* az időjeles ige: a mondat *folymatot* fejez ki (szekvenciális feldolgozás), míg az *a fa mögött pad* szerkezetben a *profilmeghatározó* a főnév (összegző feldolgozás). Külön figyelmet érdemel a *sajtot enni* típusú kifejezés, amely az igenév miatt Langacker elméletében atemporális viszonyt fejez ki (összegző feldolgozás), ellentétben a szekvenciális feldolgozáson alapuló *sajtot eszik* kifejezéssel (ennek problematikájáról ld. Pelyvás 1996, 1998).

Ezek után visszatérhetünk eredeti gondolatmenetünkhöz.

Bár a lehorgonyzás fogalma önmagában véve szemantikai (pragmatikai) jellegű, ennek megjelenési formáját, a **lehorgonyzó predikációt** Langacker (talán akarata ellenére) végül is morfológiai/szintaktikai kritériumok alapján azonosítja:

Az episztemikus lehorgonyzás egy entitásnak a beszélőhöz/hallgatóhoz és azok ismereteinek köréhez viszonyított helyzetét határozza meg. Igék esetében az igeidő és a mód fejezi ki. ... Az episztemikus lehorgonyzás különbözteti meg a véges [finite] igéket és tagmondatokat a nem-végesektől. (Langacker (1991: 549))

Langacker rendszeréből az következik, hogy lehorgonyzó predikáció, ha nem jelöletlen (illetve csak időjellel jelzett), csak olyan nyelvi elem lehet, amely után véges (vagy legalábbis nem nyilvánvalóan nem-véges) alak áll. Ez a következő gondolatmeneten alapul:

³ Langacker elméletében a *folymat* terminus a szokásostól némileg eltérő értelmet kap: a szekvenciális feldolgozás eredménye mindig *folymat* (Langacker 1991: 551) az állapotigék (pl. *tartalmaz*) esetében is.

1. A lehorgonyzó predikáció soha nem válik profilmeghatározóvá. Szemantikai alaptulajdonsága az, hogy az eredeti entitást: a lehorgonyzandó konstituent [grounded head] hagyja profilban. Ez következik a referenciapont-szerkezet jellegéből. A lehorgonyzó predikáció a referencia pont, amelyről a figyelem gyorsan áttér a lehorgonyzandó konstituensre, ami végül is profilban marad.

2. A mondat profilja folyamat [process], amit a lehorgonyzandó konstituens mint profilmeghatározó ad, tehát ennek profilja is folyamat kell, hogy legyen. (A folyamatra a szekvenciális feldolgozás jellemző, ellentétben az atemporális viszonyt kifejező összegző feldolgozással.)

3. Folyamatot, mivel benne az idő [time? tense?] fontos szerepet játszik (profilban van), nem-véges alak nem fejezhet ki.

Tehát a lehorgonyzó predikáció után álló lehorgonyzandó konstituens [grounded head] csak véges alak lehet.

A következtetés megfordítva is igaz. Véges alak, mivel az időjel [tense] jelen van benne, Langacker rendszerében csak lehorgonyzott lehet – és ha nincs előtte „látható” lehorgonyzó predikáció, akkor a lehorgonyzást az időjel végzi el. Ez a lehorgonyzás alapesete és egyben legerősebb értéke is: IGAZ (az adott kognitív modellben).

2. Langacker lehorgonyzáselméletének gyenge pontjai

Az előzőekben ismertetett langackeri elképzelés három fontos kérdést vet fel:

1. Milyen alak áll a „látható” lehorgonyzó predikációk után, melyek Langacker szerint az angolban csak a módbeli segédigék lehetnek?

2. Megengedhető-e az, hogy az angolban a deontikus jelentésű módbeli segédigék is az episztemikus lehorgonyzás eszközei legyenek? (Lehet, hogy Langacker definíciója túl tág?)

3. Mi történik a (4a) - (4b) típusú mondatpárokban

(4) a We may have run short of petrol

(Kifogyhatott a benzinünk. vagy Lehet, hogy kifogyott a benzinünk.)

b It is possible that we have run short of petrol,

(Lehet, hogy kifogyott a benzinünk.)

amelyek egymásnak közeli parafrázisai, viszont Langacker rendszerében nem elemezhetők egyformán, mivel (4a)-ban a MAY segédige végzi el a kiemelt rész lehorgonyzását, viszont (4b)-ben kiemelt tagmondat már maga is véges: lehorgonyzott, mégpedig a legerősebb IGAZ értékkel. (Lehet, hogy Langacker definíciója túl szűk?)

Ebben a dolgozatban a második kérdést legfeljebb érinteni tudom. A megoldást a harmadikra és az elsőre keresem, az elemzést a magyar nyelvre is kiterjesztve.

A 3-ban vázolt problémát Langacker úgy oldja meg, hogy feltételezi: a (tag)mondat lehorgonyzóértéke nem abszolút, hanem *felülbíráható* egy még erősebb szabály által [overriding] (amit azonban már nem lehet episztemikus lehorgonyzásnak nevezni, ld. Pelyvás 1998). Ezek szerint (4b)-ben az alárendelt tagmondat valóban IGAZ értékkel lehorgonyzott, de a *possible* [lehetséges] főlérendelt predikátum ezt az értéket valamely (nem részletezett) módon felülbírálja (Langacker (1991: 35)).

Ezt az elemzést valószínűtlenné teszi az, hogy a „felülbírálás” elve csak az eredetileg (segédigével) jelöletlen (tehát legerősebben igaznak tartott) mondatok esetén alkalmazható, és nem terjeszthető ki szabadon a lehorgonyzás módbeli segédigével is jelölt (tehát gyengébb) eseteire, v.ö.:

- (5) a It is likely that John is a drunkard
(Valószínű, hogy János részeges)
- b *It is likely that John must be a drunkard
(*Valószínű, hogy János minden bizonnyal részeges)
- c *Perhaps John cannot be a drunkard
(*Talán János ki van zárva, hogy részeges)

Az egész lehorgonyzáselmélet talán legkomolyabb hibájának azonban azt tartom, hogy az elemzés azon a tényen (véletlenül?) nyugszik, hogy az angol módbeli segédigék után (mind az episztemikus, mind a deontikus jelentésűek után) egy olyan alak (a *to* nélküli főnévi igenév) áll, amely felfogható úgy, mint nem nyilvánvalóan véges és nem is nyilvánvalóan nem-véges. Az elemzés emiatt értelmesen nem terjeszthető ki más nyelvekre. A németben az angol módbeli segédigék jelentéseihez igen közeli jelentéseket szintén módbeli segédigék fejezhetik ki, az utánuk álló alak azonban nyilvánvalóan nem-véges. Ezért Langacker szerint ezek nem is számíthatnak lehorgonyzó predikációnak (Langacker, magán jellegű közlés).

3. Hogyan valósulhat meg az episztemikus lehorgonyzás a magyarban?

3.1. A háttér

Az olvasó talán már sejti, hogy a válasz nem egyszerű. Ha Langacker lehorgonyzáselméletét módosítások nélkül kívánjuk alkalmazni, akkor a válasz az, hogy (a némethez hasonló módon) lehorgonyzó predikáció a magyarban is csak a végesalak időjele lehet. A magyarban nincs az angol módbeli segédigék után állóhoz hasonló alak, ezért az angol episztemikus modalításra oly jellemző árnyalásra csak a fentebb vázolt, de igen kérdéses értékű „felülbírálás” adna lehetőséget:

- (6) a Talán *ma megérkezik a szerelő*
 b Azt hiszem, *eltévedtünk*
 c Valószínű, *hogy eltört valami*
 d Az nem lehet, *hogy soha semmi ne sikerüljön*

Ennek értelmében a dőlt betűvel szedett tagmondatok (az időjel jogán) IGAZ értékű lehorgonyzást kapnának, amelyet azután az aláhúzott kifejezések azonnal „felülbírálnak”.

Ezt a választ nem fogadhatjuk el: nem csupán azért, mert a „felülbíralás” (még) kidolgozatlan, hanem azért sem, mert elfogadása azt jelentené, hogy a magyarban egy nem, vagy csak nyomaiban létező episztemikus lehorgonyzó rendszer által adott téves (IGAZ) adatok tömegét kellene „felülbírálni”. Ez legalábbis valószínűtlen, és nem egyeztethető össze a kommunikáció általános szabályaival sem. Leglényegesebb érvünk azonban az, hogy láttuk: az eredeti Langacker-féle rendszer az angol nyelv jelenségeinek leírására sem alkalmazható problémamentesen.

Pelyvás (1996) amellett érvel, hogy el kell vetni a langackeri elméletnek azt az elemét, amely a lehorgonyzás meghatározását implauzibilissá, és a formai kritériumok uralkodóvá tételével egyszerre túl tágga és túl szűkké teszi, vagyis azt, hogy a lehorgonyzó predikáció után nem állhat olyan alak, amely nyilvánvalóan véges vagy nemvéges. Az angolban található ehelyett egy funkcionálisnak nevezhető kritérium: a lehorgonyzó predikátumok (köztük a kognitív mátrixpredikátumok) notóriusan rendhagyó, de mégis valamiféle rendszert alkotó szintaktikai viselkedése. Nézzük most meg, hogy mi a helyzet a magyarban.

3.2. A magyar rendszer lehetséges elemei

Ha Langacker elméletét vesszük alapul és angol nyelvi anyagból indulunk ki, arra kell gondolnunk, hogy az episztemikus lehorgonyzásnak legvalószínűbb hordozója a segédige. Érdemes tehát megvizsgálnunk, hogy ez a feltételezés más nyelvekre (így a magyarra is) igaz lehet-e.

Kálmán C. György – Kálmán László – Nádasdy Ádám – Prószekey Gábor (1989) igen alapos kutatásokra alapozva bizonyítja, hogy a segédige kategóriája a magyarban is megvan, és meghatározza a segédigei státusz kritériumait. A cikk eredményeinek részletes tárgyalására nem térhetünk ki, itt csak azokat az elemeket fogjuk tárgyalni, amelyek a fentebb vázolt kérdéskörrel közvetlen kapcsolatba hozhatók.

3.2.1. Segédigék a magyarban

Kálmán és m.társai a segédigét (természetesen csak a magyarra vonatkoztatva) a következőképpen definiálják:

Azok a ni-alak melletti igék segédigék, amelyek lapos prozodiájú mondatban hangsúlytalanok lehetnek. (62. o.)

Ezt a jelenséget nevezik **csüggésnek**, illetve igekötős ni-alak után **beférkőzésnek**. Informális megfogalmazásban: a segédige olyan véges alak, amely alárendelt szerepet játszik a ni-alak mellett (99. o.). Emellett elmondható róluk, hogy roppant gyakoriak, és elvont **modális** vagy **temporális** jelentésük van.

Kálmán és m.társai azonban azt is megállapítják, hogy bár a lapos prozodiájú mondatokban végzett vizsgálatoknak az ad igazi értelmet, hogy itt az igék viselkedése „csak saját természetüktől függ”, ennek a szemantikai alapú (?) természetnek a meghatározása idáig nem volt eredményes (89. o.). A definíciót ezért formális (szórendi-prozódiai) alapon lehet csak megadni. (Megjegyezzük, hogy ez a helyzet hasonlóságot mutat az angollal, ahol a segédigék, főként a modálisok definíciója tisztán formai jegyeken alapul – ld. pl. Kiefer 1990.)

Az elmondottak alapján úgy tűnik, hogy a magyar segédigék tulajdonságai pontosan egybevágnak a **lehorgonyzó predikáció** azon tulajdonságaival, amelyek annak **referenciapont-jellegéből** adódnak. A (magyar) segédigéknek legalábbis egy része felfogható úgy, mint *referenciapont*, amellyel a beszélő csak időlegesen létesít mentális kapcsolatot, a figyelem középpontjába (*profilba*) véglegesen a **célszerkezet** – az igevivő ni-alak kerül.

A **csüggés**, **beférkőzés**, **hangsúlykerülés** (ezzel együtt a végességre törekvés) a referenciapont természetes tulajdonsága kell, hogy legyen.

Ugyanígy természetes tulajdonsága a referenciapontnak az, hogy szemantikai értelemben is **alárendelt szerepet játszik** a célszerkezethez képest, amely itt a ni-alak (főnévi igenév).

Érdemes itt egy pillantást vetni annak a vitának az eredményeire, amely a magyar ni-alak státusával kapcsolatban kialakult.

Antal László (1977) a ni-alakról azt mondja el, hogy tulajdonképpen nem nevezhető igenévnek, mert névszói tulajdonságai igen fejletlenek, inkább igei tulajdonságokkal rendelkezik. Különösen nyilvánvaló ez a Kálmán és m.társai által vizsgált kontextusokban, vagyis a segédige + ni-alakok (igevivő) esetében, ahol ez a két összetevő alkotja a (szűkebb értelemben vett) igei csoportot, amely mint egység kaphat még további (pl. tárgyi) bővítményeket.

Ha ezt a gondolatot összevetjük az angolra készült langackeri rendszerrel kapcsolatban említett (1) problémával (azzal, hogy a módbeli segédige után egy sem nem véges, sem nem nem-véges alaknak kellene állnia), a következő párhuzamot vonhatjuk:

Amikor az angol *to*-nélküli infinitívuszi alakot Langacker „végesebbé” akarja tenni, akkor tulajdonképpen igei tulajdonságait helyezi előtérbe: azt, hogy **folyamatot** fejez ki. A folyamat értelmezésében (szekvenciális feldolgozás) kulcsszerepet játszik az *idő*. Ez azonban (és úgy tűnik, ezt Langacker nem veszi figyelembe), nem a deiktikus tulajdonságú nyelvtani idő [tense], hanem a temporalitás [time].

Langacker elmélete ezen a ponton a következőképpen „igazítható ki”: ahhoz, hogy egy alak folyamatot fejezhessen ki (és emlékszünk, hogy a lehorgonyzó predikációban a lehorgonyzandó konstituensnek ezt kell tennie), nem kell feltétlenül időjelesnek lennie (nyelvtani időt hordoznia). A lényeg a feldolgozás különbségében – a temporalitás megjelenésében – van.

A magyar *ni*-alak és a véges alak tehát egyezhet abban a meghatározó tulajdonságában, hogy mindkettőben szekvenciális feldolgozás történik – mindkettő lényegében ige, ellentétben az *-ás*, *-és* ragos alakokkal, amelyet Antal (1977) az „igazi” igenévnek tart (Antal 1977, 123, Kálmán et al. 1989, 54) Ugyanez igaz lehet az angol *to*-nélküli infinitívusra és a véges igeire is, bár ennek további implikációit itt nem vizsgálhatjuk.

A legnagyobb akadály a annak, hogy a magyar segédigékről kijelenthessük: **episztemikusan lehorgonyzó predikátumok** az, hogy legtöbbjük nem episztemikus jelentést fejez ki.⁴ A Kálmán és m.társai által vizsgált 89 segédige-gyanúsnak bizonyuló magyar szóból mindössze 10 (vagy 11) ilyen:

kell 3, kéne 3 I/A

Itt kell, hogy legyen / Itt kell lennie valahol

képes + van II/A (beszélt nyelvien beférkőző)

Ez képes, és elmondja az anyjának! -- (megtörténhet, másodlagos használat)

lát

tárgyatlan: Gyanúsna látom a helyzetet

tárgyas: Láttam Pistát ellopni az autót

Láttam, ahogy Pista ellopja az autót

Láttam, ahogy Pista ellopta az autót

⁴Megismétlődni látszik, sokkal nyilvánvalóbb formában, a Langacker elmélete kapcsán felhozott (2) probléma: Langacker szerint az angol deontikus modálisak is episztemikus lehorgonyzást fejeznek ki. Egy lehetséges megoldás: létre kellene hozni a *deontikus lehorgonyzás* kategóriáját?

Láttam, hogy Pista ellopja az autót
 Láttam, hogy Pista ellopta az autót⁵

LÁTSZIK III (alacsony nyelvien beférkőző)

A helyzet komolyodni látszik (bizonytalanság kifejezésére)

muszáj 3 + van II/A (alacsony nyelvien beférkőző)
 ld. kell

szokott I/A

Itt szokott lenni [miközben keresem] ≈ Itt kell elennie
 (másodlagosan? v.ö. *képes*, angol: *would*)

talál I/B

Még el talál esni (másodlagosan?)
 Ha Pista ide talál jönni...

tud 'pouvoir' (can) I/A

Ez a szerkezet nem tud elromlani [soha nem romolhat el – ki van zárva, hogy
 [[most]] elromlott] (másodlagosan vagy harmadlagosan)

tud 'savoir' (know) I/B

közvetetten: Pista tudja, hogy a Föld lapos vs. Pista azt hiszi/úgy tudja, hogy...
 (a beszélő és az alany gondolat-rendszere megegyezik, ld. Kiefer 1983: 210,
 Pelyvás 1985)

VÉL III köznyelv alatt nem használatos

Úgy vélem, ... ≈ Azt hiszem, ...

Látni vélte a megoldást

(vs. Láta a megoldást – a beszélő és az alany gondolat-rendszere nem egyezik
 meg, ld. Pelyvás 1985)

lehet I/B

(episztemikus jelentést csak mellékmondatokkal fejezhet ki, ld. angol: *possible*)

(A címszavak szedését, a címszavak sorában megadott kódokat és zárójeles
 megjegyzéseket Kálmán és m.társaitól vettem át. A külön sorokban hozott példák és
 megjegyzések tőlem származnak.)

⁵Arról, hogy a mondatok között finom episztemikus különbségek lehetnek, meggyőződhetünk úgy,
 hogy sorban utánuk próbáljuk illeszteni a ... *de akkor azt hittem, hogy kölcsönadtad neki!* tagmondatot. A
 részletes elemzésre itt nem térhetünk ki.

A magyar segédigékkel kapcsolatos két záró megjegyzés:

Úgy tűnik, a segédigére jellemző csüggő-beférköző viselkedés a magyar nyelvben erősen terjed. Mint Kálmán és m.társai megállapítják, a köznyelv alatti stílusrétegekben szinte minden lehetséges: *szét indultak szedni, föl hallottam jönni*.

Az angol szakirodalom nagy teret szentel az olyan folyamatoknak, amelyekben a kognitív (tudást, érzékelést, közlést kifejező) vagy deontikus jelentések episztemikussá válnak (pl. Traugott 1989, Sweetser 1990). Az előző táblázatból kitűnik, hogy azok a magyar segédigék vagy segédigeszerű elemek, amelyek episztemikus jelentést hordoznak, mindig rendelkeznek egy „nyilvánvaló” ilyen típusú alapjelentéssel. Olyan példát azonban, ahol csak episztemikus jelentés van, de kognitív vagy deontikus alapjelentés nincs, nem találunk. Ennek alapján a nyelvtörténeti háttér alaposabb ismerete nélkül is legalábbis gyanítható, hogy a magyarban hasonló folyamatok zajlottak vagy zajlanak le.

3.2.2. Kognitív mátrix predikátumot tartalmazó összetett mondatok

Mivel, mint láttuk, a magyarban kevés az episztemikus jelentést (is) hordozó segédige vagy segédigeszerű elem, az episztemikus jelentések kifejezésében a fő szerepet a kognitív mátrix predikátumot tartalmazó összetett mondatok és a mondathatározók játsszák:

- (7) a Biztos, hogy van itt valami a háttérben⁶.
 b Biztosan van itt valami a háttérben.
 c Valószínű, hogy ma már nem jönnek meg.
 d Ma már valószínűleg nem jönnek meg.
 e Azt hiszem, nem mondtál el mindent.
 f Úgy gondolom, (hogy) közelebb kerültünk a megoldáshoz.
 g Fogadok, hogy ezt a viccet még nem hallottad. (?)

A (7b)-ben és (7d)-ben megadott mondathatározós változatok alapján talán a magyarban sem teljesen alaptalan az a feltételezés, amelyet az angolra megfogalmaztam (Pelyvás 1996), hogy a kognitív mátrix predikátumot tartalmazó összetett mondatokat egyszerű mondatként kellene elemezni. Míg azonban az angolban, ahogyan azt Pelyvás (1996) megállapítja, az ilyen típusú mondatok legalább kilenc lényeges szintaktikai tulajdonságukban különböznek a „közönséges” vagy „tényleges” összetett mondatoktól

⁶ Kiefer Ferenc megjegyzi, hogy ezek a mondatok nem viselkednek teljesen egyformán, pl. a módosító-határozós mondatok nem tagadhatók (nem-propozicionális státusra utaló tényező), a mátrix mondatosak viszont igen. A kérdés minden bizonnyal további vizsgálatot igényel. Annyi azonban itt is elmondható, hogy a „tagadható” szerkezetek esetében az angol negatív emeléshez [negative raising] hasonló jelenség a magyarban is megfigyelhető (c), (e), (f) esetében: pl. *Azt hiszem, hogy nem mondtál el mindent* ≈ *Nem hiszem, hogy mindent elmondtál*. A különbség még (a)-ban sem olyan jellegű, mint a nem kognitív predikátumot tartalmazó *Örülök, hogy Pista nem jött el* ≠ *Nem örülök, hogy Pista eljött* párnál. A lehorgonyzó predikátum státusz valószínűleg egy folyamat végeredménye, amelynek közbülső elemei is lehetnek.

(v.ö. Kiparsky & Kiparsky 1970, Kiefer 1983), a magyarban kevés ilyen tulajdonság van. A magyarban ugyanis a kontrasztív szerkezetek egy része nincs meg, más részükben pedig minden összetett mondat mutathatja azokat a „különleges” jegyeket, amelyeket az angolban csak a kognitív mátrix predikátumot tartalmazók:

- (8) a János biztos, hogy megjön
John is certain to come
b János rossz, hogy nem tud erről
*John is bad not to know about this

Két olyan, az angoltól ismert szerkezetet azonban sikerült találnom, ahol a kognitív és nem kognitív mátrix predikátumos mondatok különbözőképpen viselkednek.

1. Koreferenciaviszonyok a feltételes mondatokban:

- (9) a Jó lenne (az i), ha kinyitnád az ajtót ;
b *Valószínű lenne (az i), ha kinyitnád az ajtót ;

A magyarázat valószínűleg abban rejlik, hogy a feltételes mellékmondat, mint nyelvtani alakzat, már egy (felfüggesztett) valószínűség-ítéletet (episztemikus elemet) tartalmaz. Ezt próbálná módosítani vagy felülbírálni a fő mondat. Mint korábban már utaltunk rá, ez problémákhoz vezet.

2. A simuló kérdés értelmezése:

- (10) a Kár, hogy Pista nem jött el, igaz?
b Azt hiszem, hogy Pista nem jött el, igaz?
c *?Azt hiszem, hogy Pista nem jött el, igaz?
d Azt hiszed, hogy Pista nem jött el, igaz?
e *Azt hiszed, hogy Pista nem jött el, igaz?

Az utóbbi példa azt látszik igazolni, hogy a kognitív mátrix predikátumok, mikor episztemikus modalitást fejeznek ki⁷, éppen úgy kerülnek a hangsúlyos helyzetet, és éppen úgy alárendelt szemantikai szerepet játszanak (tehát éppen úgy felfoghatók referenciapont-szerkezetként), mint a segédigék. Bizonyos feltételek esetén tehát ezek is szolgálhatnak lehorgonyzó predikációként. Ilyenkor a mondat csak egy **lehorgonyzó predikáció + lehorgonyzandó konstituens** egységet tartalmaz, tehát egyszerű mondatként elemezhető.

⁷(10b, c), ellentétben (10a)-val (nem kognitív predikátum), (10d)-vel és (10e)-vel, ahol a kognitív predikátum a 2. személyű alany miatt nem fejezhet ki episztemikus modalitást.

Ezt a véleményt bizonyos mértékig alátámasztani látszik É. Kiss (1989) elemzése. É. Kiss a

(11) Szeretnék (én) ritkán látni téged itt

típusú mondatokhoz kettős szintaktikai szerkezetet rendel, melyek szimultán érvényesek. Az egyik az egyszerű, a másik az összetett mondat szerkezete.

4. Összegzés

Úgy tűnik, hogy az episztemikus lehorgonyzás szerkezetei a magyarban nagyjából ugyanazok, mint az angolban. A szerkezetek közötti arányok azonban a két nyelvben valószínűleg jelentősen eltérnek.

A magyarban a segédigék jóval kisebb súllyal fejeznek ki episztemikus jelentéseket, mint az angolban. A meglévő jelentések viszont ugyanúgy korábbi kognitív vagy deontikus jelentések episztemikus kiterjesztésével vezethetők le. A magyar segédigék Kálmán és m.tsai által adott kritériumrendszere több ponton egyezést mutat a Langacker által definiált referenciapont-szerkezet olyan tulajdonságaival, amelyek a lehorgonyzó predikátum státusz szempontjából igen fontosak. Az Antal (1977)-féle igenév-megközelítés érdekes adalékokat szolgáltat egy, az angolban jelentkező problémához (bár nem oldja meg azt): szükséges-e, hogy a lehorgonyzó predikáció után véges alak álljon?

A kognitív mátrix predikátumot tartalmazó „összetett” mondatok, bár szintaktikai viselkedésükben jóval kevésbé térnek el a normától, mint angol megfelelőik (elsősorban azért, mert a magyarban a norma jóval szabadabb), mutatnak olyan (elsősorban szemantikai alapú, referenciapont-szerkezetre jellemző) szintaktikai tulajdonságokat, amelyek az egyszerű mondatokhoz teszik hasonlóvá őket.

Az itt elmondottak csak az első lépéseket teszik meg a megoldás felé. Szükséges a magyar segédigék jelentésfejlődésének, episztemikus jelentéseinek, a fölérendelt kognitív predikátumok típusainak, viselkedésének, illetve a mondathatározók lehorgonyzó szerepének részletesebb vizsgálata.

Magának a kognitív elméleti keretnek is több tisztázatlan pontja van (melyeknek megoldásához remélhetően ez az elemzés is hozzájárul).

HIVATKOZÁSOK

- Antal László 1977: *Egy új magyar nyelvtan felé*, Budapest, Magvető.
- É. Kiss Katalin 1989: Egy főnévi igeneves szerkezetről, in: Telegdi Zsigmond, Kiefer Ferenc szerk.: *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XVII*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 153–169.
- Hare, R. M. 1971: *Practical Inferences*, London, Macmillan.
- Kálmán C. György – Kálmán László – Nádasdy Ádám – Prószéky Gábor 1989: A magyar segédigék rendszere, in: Telegdi Zsigmond – Kiefer Ferenc szerk.: *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XVII*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 49–103.
- Kiefer Ferenc 1883: *Az előfeltevések elmélete*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kiefer Ferenc 1990: *Modalitás*, Linguistica, Series C, Relationes, 1. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Kiparsky, Paul – Carol Kiparsky 1970: Fact, in: Bierwisch – Heidolph szerk.: *Progress in Linguistics*, Hága, Mouton.
- Langacker, Ronald W. 1987: *Foundations of Cognitive Grammar I*, Stanford, Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. 1991: *Foundations of Cognitive Grammar II*, Stanford, Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. 1993: Reference-point constructions, *Cognitive Linguistics* 4-1, 1–38.
- Langacker, Ronald W. 1995. Raising and Transparency, *Language* Vol. 71, No. 1. 1–62.
- Lyons, John 1977: *Semantics*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Lyons, John 1981: *Language, Meaning and Context*, Fontana.
- Lyons, John 1995: *Linguistic Semantics*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Palmer, Frank, R. 1986: *Mood and Modality*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Pelyvás Péter 1985: What We Think, What We Know and What We Think We Know, Előadás. Anglisztikai Napok, Pécs.
- Pelyvás Péter 1991: Non-factive and Cognitive Factive Predicates in the Theory of Government and Binding, in: Korponay – Pelyvás szerk.: *Studies in Linguistics* 1, Debrecen, KLTE, 18–24.
- Pelyvás Péter 1996: *Subjectivity in English. Generative Grammar Versus the Cognitive Theory of Epistemic Grounding*, Frankfurt am Main, Peter Lang.
- Pelyvás Péter 1998. On Questions of Epistemic Grounding, in: Andor József – Hollósy Béla – Laczkó Tibor – Pelyvás Péter szerk.: *The Diversity of Linguistic Description. Studies in Linguistics in Honour of Béla Korponay*, Debrecen, KLTE Angol-Amerikai Intézet, 241–264.
- Sweetser, Eve 1990: *From Etymology to Pragmatics. Metaphorical and cultural aspects of semantic structure*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Traugott, Elizabeth, C. 1989: On the Rise of Epistemic Meanings in English: An Example of Subjectification in Semantic Change, *Language*, 65/1, 31–55.

HUNGARIAN AUXILIARIES AND COGNITIVE PREDICATES AS GROUNDING PREDICATIONS

PÉTER PELYVÁS

The paper discusses the question of how auxiliaries and cognitive predicates can establish epistemic grounding in Hungarian. Epistemic grounding, a notion that has recently emerged in cognitive theory, relates (the linguistic expression of) a process (or a thing) to the situation of its use: speaker/hearer knowledge, time and place of utterance. Conceptually, the grounding predication results from the interaction reference-point constructions and subjectification. According to Langacker, the linguistic expression of the grounding predication is either the Tense marker, or a modal auxiliary.

The author, whose monograph (Pelyvás 1996) proposes substantial changes in Langacker's original system, the most important being that matrix clauses containing cognitive predicates should also be allowed to function as grounding predicates, with the result that the sentences containing them should be analyzed as simple rather than complex, tries to extend this analysis to Hungarian. The analysis, conducted partly along the lines of Kálmán et al. (1989), a stimulating paper on the Hungarian auxiliary, finds that there are many parallels between the two languages, both in present state and in development. The Hungarian auxiliary exhibits many of the properties of the reference-point construction. Hungarian may help clarify one problematic point in Langacker's original theory – the finiteness vs. non-finiteness of the grounded head (what follows the grounding predication).

Hungarian complex sentences containing cognitive matrix predicates, although less distinct in syntactic behaviour from their non-cognitive counterparts than their English equivalents, also show properties that relate them to subjectivized reference-point constructions. These properties relate them directly both to (Hungarian) auxiliaries and to simple sentences.